

«Ραδιοτηλεοπτικό πεδίο: Τάσεις, προκλήσεις
και ο ρόλος των ρυθμιστικών Αρχών»

ΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
Λευκωσία - 18.10.2018

«Προσοχή, γλιστράει!»

Το νέο άκρως ολισθηρό πεδίο των ΜΜΕ

Δρ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ

Καταιγιστικές εξελίξεις και ανατροπές χαρακτηρίζουν τη ρευστότητα που παρατηρείται στο πεδίο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) διεθνώς και ειδικότερα στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το φαινόμενο αυτό έχει την απαρχή του στην απελευθέρωση, κατά τους μεν, ή στην απορρύθμιση, κατά τους δε, του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου στην Ευρώπη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Παπαθανασόπουλος, 1993). Σε αυτό το διάστημα, ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά ΜΜΕ υπερκέρασαν τα κρατικά. Εξυπακούεται ότι το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ΜΜΕ προκαθορίζει τους στόχους, τις επιδιώξεις και τους τρόπους λειτουργίας τους.

Ο αρχικός ενθουσιασμός για την κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στα ραδιοτηλεοπτικά ΜΜΕ δεν δικαιώθηκε. Αντιθέτως παρουσιάστηκαν στρεβλώσεις, διαφορετικές όμως από εκείνες που παρατηρούνταν την εποχή που τα κρατικά ΜΜΕ κατείχαν το μονοπώλιο στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο. Το φάσμα των αναφερόμενων στρεβλώσεων κυμαίνεται από τη χρήση της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ισχύος που διαθέτουν οι ιδιοκτήτες

ραδιοτηλεοπτικών σταθμών για ιδιοτελείς σκοπούς, μέχρι την απροκάλυπτη επιδίωξη του οικονομικού κέρδους με κάθε μέσο κ.λπ.

Οι νέες εξελίξεις στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο συνιστούν πρόκληση για όλο το φάσμα της κοινωνίας, από τους φορείς της πολιτείας μέχρι και τον τελευταίο πολίτη, καθώς επίσης τους επαγγελματίες του χώρου, τις οργανώσεις τους, αλλά και τις εποπτικές, ρυθμιστικές Αρχές. Προκειμένου να αναζητηθούν και να συζητηθούν λύσεις, είναι απαραίτητη πρώτα η ανάλυση της κατάστασης και ο εντοπισμός των αιτίων που την προκαλούν.

Αίτια και συνέπειες

Η αυξανόμενη ρευστότητα στο πεδίο των ΜΜΕ φαίνεται να οφείλεται κυρίως σε δύο παράγοντες.

Ο πρώτος παράγοντας είναι η οικονομική κρίση και η επικράτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών, οι οποίες, κατά παράδοξο τρόπο, ευνοούν περισσότερο τον έλεγχο παρά την ελευθερία, κι ως χαρακτηρίζονται «νεοφιλελεύθερες». Για παράδειγμα, οι όρκοι πίστης στην ελευθερία έκφρασης ακυρώνονται με αφόρητους περιορισμούς υπό το πρόσχημα του «πολιτικά ορθού».

Ο δεύτερος παράγοντας, στον οποίο οφείλεται η ατελεύτητη ρευστότητα στο πεδίο των ΜΜΕ, είναι οι τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα των επικοινωνιών. Οι εξελίξεις αυτές είναι καλοδεχούμενες όταν επενεργούν ευεργετικά στην επικοινωνία και την ενημέρωση, στοιχεία απαραίτητα για τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Προκαλούν όμως ανησυχίες από τη στιγμή που τα τεχνολογικά επιτεύγματα μετατρέπονται σε όργανα παραπλάνησης και αποπροσανατολισμού, χειραγώγησης και εξουσιαστικής επιβολής, προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ιδιοκτητών τους και όσων άλλων τα ελέγχουν. Μια άλλη ανησυχητική παράμετρος των νέων τεχνολογιών είναι η μετατροπή τους σε μοναστικά καταφύγια εσωστρέφειας και από-κοινωνικοποίησης για πολλούς χρήστες αυτών των τεχνολογιών.

Τα νέα ΜΜΕ παραγκωνίζουν τα παραδοσιακά

Το νέο, ρευστό και άρα άκρως ολισθηρό πεδίο των ΜΜΕ φαίνεται να αποβαίνει εις βάρος των παραδοσιακών ΜΜΕ, έντυπων και ραδιοτηλεοπτικών. Αυτά περνούν σταδιακά σε δεύτερο πλάνο, παρά τις φιλότιμες προσπάθειές τους να αξιοποιήσουν τις νέες τεχνολογίες. Προφανώς είχαν αδρανήσει όταν έπρεπε να ανταποκριθούν στις προκλήσεις των νέων τεχνολογιών, με αποτέλεσμα να καθυστερήσουν στην εκκίνηση, χάνοντας το συγκριτικό πλεονέκτημα που είχαν έναντι των νέων μέσων, ψηφιακών και διαδικτυακών.

Τα παραδοσιακά ΜΜΕ, έντυπα και ραδιοτηλεοπτικά, στην πλειονότητά τους έχουν υποστεί ισχυρά οικονομικά πλήγματα. Πολλά από αυτά, εφημερίδες, περιοδικά, τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί, είτε έχουν περάσει σε χέρια άλλων ιδιοκτητών, είτε έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους, είτε έχουν περιορίσει τις δραστηριότητές τους. Άλλα ραδιοτηλεοπτικά και έντυπα ΜΜΕ, από εκείνα που απέμειναν και βρίσκονται ακόμη εν λειτουργία, έχουν απολέσει την οικονομική τους ευρωστία. Ως εκ τούτου έχουν καταστεί πολύ πιο ευάλωτα σε κελεύσματα έξωθεν παραγόντων, κυρίως πολιτικών, καθώς επίσης οικονομικών και άλλων. Ο όρος «τέταρτη εξουσία» χάνει σταδιακά το νόημά της...

Η μείωση των διαφημίσεων έχει μειώσει και τις όποιες αντιστάσεις ακόμη και εκείνων των ιδιοκτητών ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών και έντυπων ΜΜΕ που θα προτιμούσαν να διατηρήσουν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας. Σε αυτή την περίπτωση εκδηλώθηκε για ακόμη μια φορά η τραγελαφική λογική των ιδιωτικοποιήσεων για... «λόγους δημοσίου συμφέροντος». Η κρατική ραδιοτηλεόραση (Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου), για παράδειγμα, στερήθηκε της δυνατότητας να έχει έσοδα από διαφημίσεις. Έτσι το πάγιο αίτημα ιδιοκτητών ραδιοτηλεοπτικών καναλιών ικανοποιήθηκε. Προδιαγράφεται η επικράτηση της λογικής ότι «δεν είναι δουλειά του κράτους να γυρίζει τηλεοπτικές σειρές και τηλεπαιχνίδια», όπως προηγουμένως είχε προβληθεί ο ισχυρισμός ότι δεν είναι αποκλειστική δουλειά του κράτους η λειτουργία αεροδρομίων, η ασφάλεια των πολιτών σε ορισμένους δημόσιους χώρους, η ηλεκτροδότηση κ.λπ. Διαδίδεται η αντίληψη ότι δουλειά του κράτους είναι μόνο να... εισπράττει φόρους!

Το κύριο χαρακτηριστικό του νέου πεδίου των ΜΜΕ είναι η μετατόπιση της ενημέρωσης από τα συμβατικά, παραδοσιακά ΜΜΕ στα νέα μέσα ενημέρωσης στο διαδίκτυο (portals, blogs, youtube channels κ.λπ.), αλλά και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, το Twitter, το LinkedIn, το Instagram, το Pinterest, το Flickr κλπ. Η δημόσια ημερήσια διάταξη (ατζέντα) καθορίζεται πλέον εν πολλοίς με εργαλείο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αντί των παραδοσιακών, ραδιοτηλεοπτικών και έντυπων ΜΜΕ (McCombs, Einsiedel, Weaver, 1996).

Το «παραλήρημα της επικοινωνίας»

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, των οποίων προορισμός αρχικά ήταν η επικοινωνιακή σύνδεση ατόμων και ομάδων, έχουν καταστεί βασικοί παίκτες στην ενημέρωση. Όχι μόνο διαχέουν πληροφορίες κάθε είδους και μορφής, αλλά επίσης αποτελούν βήμα σχολιασμού και έκφρασης απόψεων, αμφίβολης όμως αξίας ως επί το πλείστον. Ολοένα και περισσότερο καθίστανται κανάλια εκτόνωσης απωθημένων και εμμονών, εχθρότητας και μίσους από χρήστες των μέσων.

Παρατηρείται το φαινόμενο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «παραλήρημα της επικοινωνίας», κατά τη ρήση του Jean Baudrillard (1991). Ο κατακλυσμός πληροφοριών (ανούσιων, επιφανειακών και αναξιόπιστων σε μεγάλο βαθμό) από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποπροσανατολίζει. Δυσχεραίνει την αξιολόγηση των πληροφοριών και την επεξεργασία τους για άντληση ωφέλιμης γνώσης.

Καταιγισμός ψευδών ειδήσεων

Το ρευστό πεδίο των ΜΜΕ κατακλύζεται από ψευδείς ειδήσεις (fake news), που είτε είναι στοχευμένες από κέντρα εξουσίας, κρατικής και άλλης, είτε οφείλονται στην ανευθυνότητα χρηστών ψηφιακών μέσων ενημέρωσης ή μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Σύμφωνα με σχετική έρευνα (Vosoughi, Roy and Aral, 2018), οι ψευδείς ειδήσεις διακινούνται στο διαδίκτυο έξι φορές πιο γρήγορα από ό,τι οι ειδήσεις που ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.

Πρόσφατα παραδείγματα είναι οι ψευδείς ειδήσεις για τον δήθεν θάνατο του σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά και για τη δήθεν δολοφονία του Ρώσου δημοσιογράφου Αρκάντι Μπαμπτσένκο. Στην πρώτη περίπτωση ο δράστης της κατασκευής και της διάδοσης της ψευδούς είδησης για τον «θάνατο» του διάσημου Έλληνα σκηνοθέτη ενήργησε, όπως ισχυρίστηκε ο ίδιος, με στόχο να αποδείξει ότι όλοι είμαστε εκτεθειμένοι σε ψευδείς ειδήσεις. Και όντως η «είδηση» προβλήθηκε από ειδησεογραφικά κανάλια διεθνούς εμβέλειας. Στη δεύτερη περίπτωση ο Ρώσος δημοσιογράφος, επικριτής του προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας Βλαντιμίρ Πούτιν, σκηνοθέτησε, με τη βοήθεια μελών των μυστικών υπηρεσιών της Ουκρανίας, τη δήθεν δολοφονία του στο Κίεβο, με αποτέλεσμα δυτικές κυβερνήσεις να εκδώσουν ανακοινώσεις καταδικάζοντας μετά βδελυγμίας τη «δολοφονία» και καλώντας το Κρεμλίνο να λογοδοτήσει.

Εξάλλου, σε συνθήκες πολεμικών συγκρούσεων και στρατιωτικής αντιπαράθεσης σε πολλά σημεία του πλανήτη (από τη Συρία και τη Λιβύη, μέχρι την Ουκρανία και τη Βόρειο Κορέα) το πρώτο θύμα είναι η αλήθεια. Και σε αυτή την περίπτωση οι ψευδείς ειδήσεις εκπορεύονται από κρατικά κέντρα διεξαγωγής και οργάνωσης πολεμικών επιχειρήσεων.

Η προπαγάνδα διαχέεται μέσα από τις ειδήσεις, όπως σημειώνει ο John Pavlik (2008) αναφερόμενος στα ΜΜΕ της ψηφιακής εποχής. Παρόλο που οι νέες τεχνολογίες μπορούν να αποτελέσουν εφαλτήριο για ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες της ενημέρωσης, αυτό δεν έχει επιτευχθεί, πρωτίστως γιατί δεν το επιτρέπουν εκείνοι που ελέγχουν τις νέες τεχνολογίες.

Το «τέλος» της δημοσιογραφίας

Οι εξελίξεις στο πεδίο των ΜΜΕ καθιστούν πρόδηλη την αναγκαιότητα για άσκηση της δημοσιογραφίας στη βάση των δημοκρατικών αρχών. Εντούτοις, όλως παραδόξως, οδήγησαν σε υποβάθμιση της δημοσιογραφίας, της ποιότητας και του ρόλου της. Πολλοί μελετητές περιγράφουν με ζοφερά χρώματα το «τέλος» της δημοσιογραφίας. Κατά τον Ignasio Ramonet (1999),

το κοινωνικό σύστημα των ΜΜΕ μετέτρεψε τους δημοσιογράφους σε σταντ για τα μικρόφωνα!

Σε πολλές περιπτώσεις απέκτησε κυριολεκτική σημασία η ρήση «ο τελευταίος δημοσιογράφος να σβήσει τα φώτα» (McChesney και Pickard, 2011). Απολύσεις, περικοπές μισθών και άλλων ωφελημάτων σημάδεψαν την επαγγελματική απασχόληση στον τομέα της δημοσιογραφίας. Η ανεργία μαστίζει τον δημοσιογραφικό κόσμο, καθώς επίσης τους άλλους επαγγελματικούς κλάδους στα ΜΜΕ. Οι συνέπειες είναι αναπόφευκτες. Ακόμη κι εκείνοι οι δημοσιογράφοι που παραμένουν πιστοί στις αρχές του δημοσιογραφικού λειτουργήματος υφίστανται αφόρητη πίεση να καταστούν φερέφωνα φορέων εξουσίας, κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής κ.ά.

Αποφασίζουν οι αλγόριθμοι για την ενημέρωση του κοινού

Για την αξιολόγηση των γεγονότων και την ιεράρχηση των ειδήσεων αποφάσιζαν κάποτε οι δημοσιογράφοι, και πίσω από αυτούς βέβαια οι αρχισυντάκτες, οι λεγόμενοι «πυλωροί» (gatekeepers) των ΜΜΕ (White, 1950), κατ' επέκταση οι ιδιοκτήτες των ΜΜΕ. Σήμερα αποφασίζουν οι... αλγόριθμοι για το πώς θα διακινηθούν και σε ποιους χρήστες θα φτάσουν οι αναρτήσεις στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Και βέβαια προτεραιότητα έχουν οι αναρτήσεις εκείνων που πληρώνουν, ώστε να φτάσουν στο κοινό - στόχο ως «χορηγούμενες».

Το αντίδοτο της εγγραμματοσύνης στα ΜΜΕ

Μέχρι πριν από λίγο καιρό πολλοί θα έλεγαν μετά βεβαιότητας ότι το αντίδοτο, εν είδει πανάκειας, σε αυτές τις παθογενείς καταστάσεις της ενημέρωσης στην ψηφιακή εποχή είναι η εγγραμματοσύνη στα ΜΜΕ, η παιδεία στα ΜΜΕ, η εκπαίδευση για κριτικούς χρήστες των ΜΜΕ (Masterman, 1985). Μπορεί και να είναι, εν μέρει...

Ωστόσο, αυτό τίθεται πλέον υπό αμφισβήτηση λαμβανομένου υπόψη, για παράδειγμα, του γεγονότος ότι ψευδείς ειδήσεις έγιναν πιστευτές από έμπειρους και ευπαιδευτους «πυλωρούς» διεθνών ειδησεογραφικών φορέων, αλλά και κυβερνήσεις ευρωπαϊκών χωρών. Είναι λοιπόν αβάσιμο να αναμένει κανείς ότι ο μέσος πολίτης με την κατάλληλη εκπαίδευση θα μπορεί εύκολα ή

δύσκολα να αποφεύγει τις ψευδείς ειδήσεις και όποιες άλλες παθογενείς καταστάσεις των ΜΜΕ.

Το δίλημμα: Περισσότερη ελευθερία ή αυστηρότερος έλεγχος;

Με αυτά τα δεδομένα επανέρχεται στο προσκήνιο, με ακόμη πιο οξύ τρόπο, το δίλημμα για την επιλογή του μοντέλου λειτουργίας των ΜΜΕ (Siebert, Peterson και Schramm, 1956). Οι δυτικές κοινωνίες παλινδρομούσαν και παλινδρομούν μεταξύ δύο πόλων: περισσότερη ελευθερία από τη μια, αυστηρότερος έλεγχος των ΜΜΕ από την άλλη.

Πολλοί θεωρούν ως αναποτελεσματικό πλέον το μοντέλο της αυτορρύθμισης των ΜΜΕ, στο οποίο κατέληξε και καθιέρωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Προβάλλεται ολοένα και πιο έντονα η άποψη ότι επιβάλλεται ενεργότερη ανάμειξη των εποπτικών - ρυθμιστικών Αρχών, όπως η Αρχή Ραδιοτηλεόρασης Κύπρου και το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης της Ελλάδας, καθώς επίσης άλλων φορέων, όπως οι επιτροπές δημοσιογραφικής δεοντολογίας κ.λπ. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η ελευθερία έκφρασης δεν είναι απεριόριστη. Ποια είναι όμως τα όρια και ποιος τα καθορίζει; Μήπως κατά πώς βολεύει τους ιδιοκτήτες των ΜΜΕ, τους έχοντες εξουσία, τους εκφραστές του πλέγματος των ιδεών του νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος έχει ενστερνιστεί τον αντιρατσισμό, την ανεχτικότητα, την πολυπολιτισμικότητα, την ελευθερία έκφρασης ως εύηχες μεν, κενές περιεχομένου δε διακηρύξεις;

Νέα προβλήματα απαιτούν νέες λύσεις

Προφανώς η επιστροφή σε μοντέλα αυστηρότερου ελέγχου δεν αποτελεί τη λύση για τα προβλήματα που διαπιστώνονται στο νέο ρευστό και ολισθηρό πεδίο των ΜΜΕ. Ούτε μπορεί να προσδοκά κανείς ότι οι προειδοποιήσεις, οι παραινέσεις και οι συστάσεις του τύπου «Προσοχή, γλιστράει!» θα φέρουν δραστικές αλλαγές προς το καλύτερο.

Οι εποπτικές - ρυθμιστικές Αρχές ενδεχομένως έχουν να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο ως προς την αποφυγή κραυγαλέων παραβιάσεων. Εφόσον όμως παραμένουν οι αιτίες, που αφορούν το ιδιοκτησιακό καθεστώς, τη δομή και τους τρόπους λειτουργίας των ΜΜΕ, είναι αναμενόμενες και οι στρεβλώσεις που παρατέθηκαν προηγουμένως.

Η πρόκληση συνίσταται στην αναζήτηση νέων λύσεων, ακόμη και αντίστοιχων εκείνων των ρηξικέλευθων εισηγήσεων που φάνταζαν επαναστατικές έως ουτοπικές όταν διατυπώθηκαν για πρώτη φορά. Τέτοιες εισηγήσεις ήταν η επαναδόμηση των ΜΜΕ (Baudrillard, 1981), καθώς επίσης η εφαρμογή, και στα ΜΜΕ, αρχών που ισχύουν για τα πανεπιστήμια, δηλαδή της ακαδημαϊκής αυτονομίας και ελευθερίας (Williams, 1976).

Το διακύβευμα πάντως είναι καθοριστικής σημασίας όχι μόνο για τα ΜΜΕ, αλλά γενικά για τη δημοκρατία στις σύγχρονες κοινωνίες.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Baudrillard, J. (1981) *Requiem for the Media*, in: Baudrillard, J. (1981) *For the critique of the Political Economy of the sign*, Telos Press, Saint Louis, pp. 164-184.

Baudrillard, J. (1991) *Η έκσταση της επικοινωνίας*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Masterman, L. (1985) *Teaching the media*, Comedia, Routledge, London and New York.

McChesney, R., Pickard, V. (2011) *Will the last reporter please turn out the lights: The collapse of Journalism and what can be done to fix it*, The New Press, London and New York.

McCombs, M., Einsiedel, E., Weaver, D. (1996) *Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Παπαθανασόπουλος, Σ. (1993) *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Pavlik, J. (2008) *Media in the Digital Age*, Columbia University Press.

Ramonet, I. (1999) *Η τυραννία των ΜΜΕ*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.

Siebert, F., Peterson, T. and Schramm, W. (1956) *Four Theories of the press*, University of Illinois Press, Urbana.

Vosoughi, S., Roy, D. and Aral, S. (2018) *The spread of true and false news online*, Science, vol. 359, pp. 1146-1151.

White, D. (1950) *The "gatekeeper". A case study in the selection of news*, Journalism Quarterly, vol. 27, pp. 383-396.

Williams, R. (1976) *Communications*, Penguin Books, London.

* Ο Χρυσάνθος Χρυσάνθου είναι διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κύπρου, απόφοιτος του Κρατικού Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ, νυν Αγίας Πετρούπολης (με μεταπτυχιακό τίτλο M.A. in Journalism).